

TOMÁŠ MARVAN, MICHAL POLÁK:**Vědomí a jeho teorie**

Plzeň: Pavel Mervart 2015, 159 s.

Problematika z oblasti filozofie mysle a vedomia, ktorá tvorí významnú súčasť výskumu a diskusií v súčasnej filozofii, sa v našich podmienkach objavuje skôr v podobe zlomkov. S o to väčším potešením vítam publikáciu T. Marvana a M. Poláka venovanú fenoménu vedomia. V úvode práce autori priradili k základným problémom svojej analýzy možnosti systematického skúmania vedomia a následne sformulovania plauzibilnej teórie vedomej skúsenosti. Tento ambiciózny cieľ nemožno, ako píše autori, dosiahnuť bez toho, aby sa veda „otvorila“, t. j. prijala metódu získavania dát subjektívnou cestou. V celom texte práce sa pozornosť koncentruje na pretrvávajúce prekážky či nedorozumenia vo vzťahu filozofického a vedeckého skúmania stavov vedomia. Jadro sporov sa tradične točí okolo relevantnosti používaných metód a očakávaní od vysvetlenia vedomia človeka. V piatich kapitolách práce autori detailne analyzujú nasledovné problémové okruhy: a) vzťah filozofickej a empirickej teórie, b) status introspekcie v súvislosti s intersubjektivitou, c) vzťah vedomých a nevedomých fenomenálnych stavov.

K predpokladom úspešného skúmania problému vedomia autori radia tieto: 1. premyslenie vzájomných inšpirácií filozofického a vedeckého bádania, 2. vymedzenie relevantných metód skúmania a 3. vytvorenie jednotného teoretického rámca skúmania. Absencia spoločného východiska a predpokladov skúmania vedomia je zdrojom pretrvávajúcich nedorozumení a sporov medzi často protichodnými filozofickými prístupmi. Prvá kapitola odkazuje na karteziánsku tradíciu, najmä na nedoriešený psychofyzický problém stojaci v pozadí problému povahy vedomia a vedomej skúsenosti. Napriek tomu v súčasnosti dochádza k postupnému ústupu dualistických prístupov a k vzostupu naturalistických modelov a teórií mysle. Pretrvávajúce napätie medzi filozofickým a vedeckým skúmaním povahy stavov vedomia autori prekonávajú konštruktívnym prístupom, v ktorom vedomie predstavuje relevantné vedecké explanandum. T. Marvan a M. Polák zároveň nepochybujú o významnom prínose filozofie k systematickému skúmaniu vedomia. Namiesto proklamovanej interdisciplinariny zdôrazňujú nutnosť vzájomnej spolupráce filozofie s rozmanitými vednými disciplínami. Zmysluplnosť danej spolupráce stojí a padá na pracovnom vymedzení *javu*, ktorí sa teoretici a vedci podujali spoločne skúmať. K základným prekážkam, ktoré bránili skúmaniu vedomia ako prirodzeného javu nášho sveta, radia v druhej kapitole textu epistemické a ontologické prekážky. K prvému typu patria predovšetkým spory o primeranosť a explanačnú silu použitých metód skúmania. Epistemické nazeranie vzťahu prvej osoby a tretej osoby odráža, zjednodušene, kontrolverzie medzi poznávaním stavov vedomia z pohľadu ich nositeľa a ich poznávaním z pohľadu vonkajšieho pozorovateľa. Ontologické ponímanie vzťahu medzi uvede-

nými prístupmi vyúsťuje do fatálnych nedorozumení v rámci skúmania vedomej skúsenosti. Ak naturalista, (napríklad P. Churchland) formuluje hypotézu o fyzikálnej povahe stavov vedomia, tak z pohľadu zástancu tézy o principiálnej neredukovateľnosti vedomej skúsenosti (napríklad D. Chalmersa) Churchland popiera existenciu vedomej skúsenosti, resp. nerieši tzv. „ťažký problém vedomia“. S názorom, podľa ktorého odvolávanie sa na ontologické prekážky má nulovú explanačnú silu, možno preto len súhlasiť. Navyše, ako sa domnievam, spomínaný prístup stavia podstatu filozofickej reflexie do zlého svetla.

V tretej kapitole autori poukazujú na nedostatky filozofických teórií pripisovania stavov vedomia organizmu (systému) „zhora“. Predmetom kritiky sú prístupy vychádzajúce z introspektívneho nazerania smerom „nadol“, a to reprezentačná teória vedomia (Tye, Crane), sebareprezentacionalizmus (Kriegel), „teória myšlienok vyššieho rádu“ (MVR) D. Rosenthala a teória vnímania vyššieho rádu (VVR) W. Lycana. Predmetom analýzy je ambivalentnosť pojmu reprezentácií, a najmä predstava o *transparentnosti* reprezentácií súvisiaca s ignorovaním či nedocenením výskumu aktivity mozgu pri explanačii stavov vedomia.

V posledných dvoch kapitolách, autori rozvíjajú hlavnú myšlienku svojho prístupu ku skúmaniu vedomia, a to potrebu rozlišovať medzi vedomými a nevedomými fenomenálnymi stavmi. Problematickosť vzťahu medzi nevedomými a vedomými stavmi, resp. nevedomými fenomenálnymi a vedomými fenomenálnymi stavmi sa znovu objavuje pri hľadaní neurónových korelátov vedomej skúsenosti (NKV). T. Marvan a M. Polák oprávnenne poukazujú na neujasnenosť pojmu *neurónového korelátu*, ktorý odkazuje na *to, čo* je späté s fenomenálnou skúsenosťou, čo na nej supervenuje, sprevádza ju, determinuje, podporuje či korešponduje s ňou. Na ilustráciu možno uviesť tézu o identite neurónových a fenomenálnych stavov, t. j. názor, podľa ktorého sú neurónové stavy *identické* s fenomenálnymi stavmi. Za predpokladu, že uvedený vzťah budeme chápať podobne ako tézy identity z empirickej vedy, identifikácia fenomenálnych vedomých stavov s neurónovými stavmi bude znamenať to isté ako identifikácia blesku s elektrickým výbojom.

Hľadanie NKV tvoriacich tzv. prístupy „zdola“ spôsobuje ťažkosti, späté predovšetkým s neujasnenou povahou jedného z „komponentov“ skúmaného vzťahu, a to s povahou fenomenálnej skúsenosti.

Vzťah medzi výpoveďami nositeľa vedomej skúsenosti a nameranou aktivitou mozgu je predmetom rôznorodých interpretácií, ktoré vnímajú neurónovú aktivitu napríklad v zmysle: a) interakcie s vedomými stavmi, b) významnej determinanty vedomia, c) súčasti príčiny, d) súčasti sledu aktov uvedomenia, e) paralelnej existencie vo vzťahu k vedomiu, f) vedomej skúsenosti samej atď.

Práca *Vědomí a jeho teorie* je solídny základom umožňujúcim uchopenie problému povahy vedomia, vedomej fenomenálnej skúsenosti, ale prináša aj viacero podnetných myšlienok hodných ďalšieho skúmania. Autori sa vo svojom prístupe obozretne vyrovnali s neduhmi extrémnych prístupov založených buď na príliš úzkom pripisovaní stavov vedomia (Rosenthal, Lycan), alebo na príliš širokej charakteristike stavov vedomia ako vlastností objektov sveta, vesmíru (napr. panpsychizmus G. Strawsona). Napriek tomu si

dovolím vyjadriť niektoré pripomienky. Rozdelím ich na menej významné a zásadnejšie. K tým prvým radím interpretáciu koncepcie D. Dennetta, ktorý svojou heterofenomenologickou metódou inklinuje podľa autorov k popieraniu existencie kvalitatívnych stavov vedomej skúsenosti. Vo svojom prístupe Dennett poukazuje na problémy súvisiace s interpretáciou výpovedí subjektu. Cieľom takejto analýzy nie je spochybniť *úprimnosť* daných výpovedí, ale naopak pokúsiť sa vysvetliť disproporcie medzi obsahom vypovedaného a aktuálnymi schopnosťami subjektu (organizmu). Heterofenomenológ sa pokúša interpretovať výpovede subjektu. Napríklad v prípade „kôrovej slepoty“ (blindsight) subjekt vypovedá o tom, že objekty premietané experimentátorom na obrazovke nevidí, ale v skutočnosti ich zrakom vníma. V dôsledku poškodenia časti zrakového vnímania – zrakového vedomia – si subjekt premietané obrazce zrakom neuvedomuje. Ako experimentálne doložil už L. Wieskrantz, metódou „vnútenej voľby“ (forced choice) sa subjekt môže naučiť vedome nezachytené obrazce nakresliť. Podobne v prípade sublimálneho vnímania neurónová aktivita zachytáva podnet, ktorý si však subjekt vzhľadom na krátkosť času neuvedomuje. Nemyslím si preto, že, ako uvádzajú autori, úvahy D. Dennetta o heterofenomenologickej metóde sú v rozpore s vedeckou praxou (s. 53). Navyše, Dennettova charakteristika prežívaných vedomých stavov ako *fikcií* alebo *metafor* neimplikuje podľa môjho názoru odmietnutie existencie vedomej skúsenosti. Charakterizovať myšlienky, pocity a predstavy ako metafory vyžaduje, samozrejme, hlbšie preskúmanie reality a funkcií metafor a metaforického jazyka (Lakoff).

Zo zásadnejších pripomienok spomeniem dve. Prvá sa týka statusu introspektívnych výpovedí v rámci naturalizovaného prístupu k explanácii vedomia. Nemyslím si, že by sa v pokročilejšom štádiu skúmania vytratila z vedy o vedomí, ako naznačujú autori, potreba subjektívnych výpovedí subjektu. V skúmaní a porozumení vnútornej skúsenosti človeka, či už ide o analýzu normálnych, alebo patologických stavov vedomia, výpovede subjektov zohrávajú nezastupiteľnú rolu (v psychiatrii sa označujú aj ako perspektíva druhej osoby). Samozrejme, ak to stav pacienta nedovoľuje, treba použiť ďalšie metódy, napríklad zobrazovacie technológie aktivity mozgu alebo iné tradičné prístupy vychádzajúce z tzv. tretej osoby. Navyše, v prípade špecifických psychiatrických ochorení, ako sú napríklad schizofrénia alebo depresia, tvorí schopnosť nahliadať vlastné vnútorné stavy objektívne, z pohľadu druhej osoby, t. j. cez prizmu toho, čo sa dozvie o svojom stave od druhého (napr. od lekára), dôležitú súčasť diagnostiky a následnej terapie. Začlenenie subjektívnych výpovedí subjektov do vedeckého skúmania vedomej skúsenosti sa preto stáva nevyhnutným predpokladom každého naturalizovaného prístupu k riešeniu problému povahy vedomia. Druhá zásadná pripomienka sa týka zmysluplnosti postulovania toho, čo autori nazývajú „nevedomé fenomenálne obsahy“. V celom texte autori charakterizujú fenomenálny stav ako stav s kvalitatívnym obsahom; fenomenálne stavy/obsahy sú identické s vedome prežívanými stavmi skúsenosti. Je zřejmé, že autori oprávnenne poukazujú na potrebu vysvetliť na jednej strane vznik fenomenálnej skúsenosti a na druhej strane to, ako daná skúsenosť „prechádza do vedomia“. Zrod vedomej skúsenosti predpokladá objasnenie mechanizmu, neurónovej aktivity, ktorá umožní dostať sa, metaforicky povedané, „z tmy zákulisia na svetlo scény“ (A. Damasio). Za predpokladu, že *fenome-*

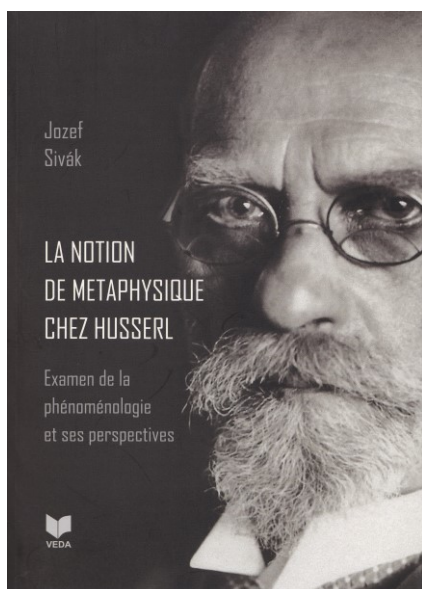
nálne obsahy predstavujú vedomé, uvedomované obsahy skúsenosti, žiadalo by sa buď spresniť význam pojmu fenomenálneho obsahu, alebo, a to pokladám za zmyslupnejšie, spresniť pojem skúsenosti. Ak by pojem skúsenosti zastrešoval vedomo prežívané, a teda fenomenálne stavy a zároveň neuvedomované, nevedomé stavy, nebolo by potrebné postulovať navyše nevedomé fenomenálne obsahy. Pri skúmaní zraku a zrakovej skúsenosti napríklad F. Crick rozlíšil zrakové vnímanie, zahŕňajúce všetko to, čo organizmus vníma nevedome, a zrakové vedomie, t. j. uvedomovanie, fenomenálnu skúsenosť subjektu. Uvedené rozlíšenie by zároveň korešpondovalo s hypotézou autorov o existencii viacerých mechanizmov a úrovni neurónovej aktivity v procese spracovania (zrakovej) informácie subjektom. Zmyslupnosť danej hypotézy podporujú v testovateľných modeloch a teóriách viacerí filozofi a neurovedci, napríklad „teória zrodu vedomia“ (A. Damasio), „neurokomputačná teória“ (P. Churchland), „model viacnásobných polí“ (D. Dennett), „neurobiologická teória vedomia“ (F. Crick, Ch. Koch), teória „dynamického jadra“ (Edelman, Tononi) atď.

Vzhľadom na naturalistický prístup prezentovaný v texte práce pokladám dovolávanie sa existencie nevedomých fenomenálnych stavov za nadbytočné. Autori nanovo otvárajú viaceré otázky, ktorých zodpovedanie predpokladá nekonečnú *trpezlivosť* vysvetľujúceho a zároveň *otvorenosť* mysle načúvajúceho. Tradične sa to týka *neintuitívnosti* myšlienky o fyzikálnej povahe prežívanej vedomej skúsenosti a očakávaní kladených na vedeckú teóriu vedomia. Za ešte problematickejšie možno pokladať odhalenie funkcie *jazyka*, prostredníctvom ktorého vypovedáme o vnútornej skúsenosti. Existencia toho, čo je predmetom skúmania a vysvetľovania – *vedome prežívaných stavov* –, sa totiž predpokladá od počiatku skúmania. Tvrdý oriešok nepredstavuje ani tak *existencia* vedomej skúsenosti, ako skôr *povaha* existencie samej, t. j. toho, *ako* skúmané javy existujú.

Záver práce je vyústením úsilia neustúpiť pri skúmaní fenoménu vedomia z naturalistickej pozície. Potreba interdisciplinarity prameniaca z komplexnej povahy skúmania stavov vedomia vyžaduje aj od filozofov, ako zdôrazňujú autori, používanie „empiricky zodpovedného pojmového rámca“. Som presvedčená, že monografia *Vědomí a jeho teorie* zaujme všetkých, ktorí uprednostňujú ťažkú cestu – cestu vedeckého experimentovania a s ním úzko previazanej filozofickej reflexie.

Silvia Gáliková

Silvia Gáliková
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
811 64 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: silvia@libris.sk

Jozef Sivák: *La notion de Metaphysique chez Husserl.*
Bratislava: VEDA 2015, 328 s.

Ambíciou autora je sledovanie problematiky metafyziky naprieč dielom zakladateľa fenomenológie, problematiky prítomnej od jeho začiatku, avšak bez vyústenia do systematickej podoby. Navyše, ešte stále prevládajú parciálne interpretácie Husserla, pričom metafyzické hľadisko až donedávna vo francúzskej fenomenológii absentovalo. Stále je však bokom ponechávaný fenomenologický intuícionizmus, do ktorého mali vyústiť *epoché* a fenomenologické redukcie. Práca je v tomto zmysle jednou z prvých syntéz Husserla vo frankofónnom svete. Aj keď táto prvá časť pripravuje pôdu pre ďalšie dve v stave rozpracovania, môže sa čítať samostatne, predstavujúc to, čo by mohlo byť Husserlovou ontológiou. Tá je vyložená v kontexte súčasnej kontinentálnej filozofie vrátane Strednej a Východnej Európy, berúc do úvahy českých, ako aj slovenských autorov (J. Patočka, A. Mokrejš, K. Kosík, I. Hrušovský, A. Riška). Autor pokladá za dokázaný fakt, že fenomenológiu nemožno zúžiť na nejakú „metodológiu“ či

(pozitivistickú) fenomenológiu vnímania a že celkovým úsilím Husserla bolo dospieť k (novej) metafyzike zmieriteľnej s tradíciou. Práca obsahuje anglické i slovenské resumé.

Janka Šuchová: *Farbwörter im Deutschen und Slowakischen. Eine kognitiv-semantische Untersuchung.*
Verlag Dr. Kovač. Fachverlag für wissenschaftliche Literatur. Hamburg 2015, 329 S.

Kniha tematizuje problematiku jazykových výrazov na označovanie fenoménu farby ako súčasť slovnej zásoby slovenčiny a nemčiny z pohľadu kognitívnej sémantiky. V tejto súvislosti sa odpovedá aj na otázky: Ako sa farba ako existenčný fenomén ľudského vnímania jazykovo transformuje? Podľa akých kritérií sa člení farebné spektrum? Ako tieto termíny označujúce farby vzájomne interagujú?